

Pospíšil, Ivo

Hodnoty, hodnocení a souvislosti v literární historii: ruská literatura

In: Pospíšil, Ivo. *K teorii ruské literatury a jejím souvislostem*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 83-94

ISBN 9788021062160

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128458>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. Hodnoty, hodnocení a souvislosti v literární historii: ruská literatura

Každý literární historik, a to i ten, kdo chce sestavit pouhé přehledové literárněhistorické kompendium, stojí před zásadním problémem: co do něj zařadit a podle jakých kritérií postupovat. To je ovšem otázka, kterou si běžně klade každý literární historik, tedy i autor „velkých literárních dějin“. Je to onen kruciální bod, v němž se spojuje literárněvědná metodologie, literární teorie, literární historie a ovšem literární kritika, přičemž jen jedna z těchto disciplín je povýtce axiologická. Imanentním literárněvědným metodám se obvykle vytýká malé zření k axiologickým kritériím: právě člen Pražského lingvistického kroužku René Wellek je však důkazem, že jeho metodologie se snažila vymanit z imanentního okruhu, být „měkčí“, více vnímat axiologické momenty a zapracovávat je do konceptu teorie literární historie i do samotných literárních dějin. „V přednášce pro Pražský lingvistický kroužek Vývoj anglické literární historie Wellek zdůraznil procesuální charakter každé literární historie, tj. problém vývoje chápáný jako periodizační princip dějin literatury, které je třeba nazírat jako dějiny umění podle vnitřních imanentních kritérií a tím zbavit jednosměrné závislosti na vývoji filozofie. Podle badatele lze dějiny literární historie pojímat jako odvěký střet dvou základních koncepcí, v nichž proti sobě zápasí princip statický, normotvorný a princip dynamický, vývojový: literatura jako věčný řád a literatura jako vyvíjející se energie, kdy např. statický klasicistní racionalismus předpokládající lineární pokrok a mechanickou závislost na civilizačním rozvoji pozvolna střídá vědomí historismu, tj. smysl pro svéprávnost každé doby, pro individualitu uměleckého díla a tím pro souvislost jednotného vývoje evropských literatur [...] Třeba doplnit, že ve Wellkově chápání literárních dějin jako dynamického systému funkčních protikladů nešlo o inovaci formalistických tezí o aktualizaci či automatizaci uměleckých forem, ale o strukturální pokus o ryze vývojovou interpretaci literatury, která se nachází v pružné rovnováze mezi imanentním uměleckým procesem a dějinami společenského vkusu a vědeckých teorií, přitom si jako nedělitelná celistvost uchovává svůj ontologický status a poznávací horizont [...] Konstatovali jsme, že Wellek na rozdíl od Mukařovského literární dějiny považoval za záležitost nejen objektivně registrující, ale i axiologickou a interpretační; v pojetí Mukařovského dále polemizoval s ostrou

diferenci literární historie a literární kritiky a také s abstrahováním estetické hodnoty v uměleckém díle.⁹⁹

Přiklání se k těmto Wellkovým tezím jako v jistém smyslu výrazu oscilace mezi zmíněnými dvěma póly: literární historie – i strukturálně, hermeneuticky nebo jinak pojatá – neměla by rezignovat na axiologická kritéria vkloubená do výchozího pojetí. Při koncipování literárních dějin nebo i přehledového kompendia slovníkového typu si uvědomujeme, jaká kritéria a faktory působí na celkovou koncepci a výběr materiálu.

V tomto pojednání se budeme zmiňovat o osmi faktorech a podíváme se, která se realizovaly ve čtyřech příručkách, jež se v minulosti objevily v českém i zahraničním prostředí a které se týkají ruské literatury.¹⁰⁰

Britský historik ruské literatury D. Gillespie přišel kdysi s průvodcem k dějinám ruského románu 20. století, v němž projevuje nejen smysl pro praxi literární výuky, ale také pro zastupitelský kompromis: mezi uváděná a interpretovaná díla zařadil například také román Nikolaje Ostrovského *Jak se kalila ocel*.¹⁰¹

Britská literární věda přišla také s projektem, který znamenal podstatný přínos k světové rusistice obecně. Slovník, který editoval rusista z katedry rusistiky na univerzitě v Bristolu, je kombinací tradičního autorského slovníku a slovníku literárních děl: snad se v této souvislosti sluší připomenout odeonský projekt *Slovníku literárních děl* z konce 80. let. Slovník v rozsahu takřka jednoho tisíce stran velkého formátu je uveden editorovou vysvětlující poznámkou, soupisem příspěvatelů a poradců, abecedním seznamem spisovatelů a jejich děl, chronologickým seznamem spisovatelů, chronologií a glosářem. Na počátku stojí úvodní eseje (introductory essays), pojednání o tematických a problémových blocích (Právě v tom spatřuji pozitivní význam slovníku: totiž

99 Viz I. Pospíšil – M. Zelenka: *René Wellk a meziválečné Československo*, Brno 1996, kapitola Wellkova teorie dějin literatury v kontextu české školy literární komparistiky. *Strukturální estetika a základy srovnávací metody*, autor M. Zelenka, s. 74–75.

100 D. Gillespie: *The Twentieth-Century Russian Novel. An Introduction*. Berg. Oxford-Washington D.C. 1996). *Reference Guide to Russian Literature*. Ed.: N. Cornwell. London – Chicago 1998; R. Lauer: *Geschichte der russischen Literatur. Von 1700 bis zur Gegenwart*. München 2000; W. Kasack: *Slovník ruské literatury 20. století*. Praha 2000; Takto jsme se snažili koncipovat i *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů* (Pod vedením I. Pospíšila zpracovali G. Bínová, J. Bumbálková, J. Dohnal, H. Filipová, T. Juříčková, D. Kšicová, M. Mikulášek, H. Myronova, E. Svatoňová, Š. Toncrová, M. Vašíková). Praha 2001.

101 Viz I. Pospíšil: *The Twentieth-Century Russian Novel: The Problem of Choice and Interpretation* (D. Gillespie: *The Twentieth-Century Russian Novel. An Introduction*. Berg. Oxford-Washington D.C. 1996). *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slavische Studien*. 1996, Nr. 1, III (VIII), s. 161–164.

v tom, že se mechanicky neprobírají jednotlivé ustálené vývojové etapy ruské literatury, ale spíše problémové a zájmové okruhy. Je proto zcela funkční, když se Robin Milner-Gulland zabývá staroruskou literaturou (Old Russian Literature, s. 3–8), A. D. P. Briggs předrevolučním ruským divadlem (Pre-Revolutionary Russian Theatre, s. 9–12), W. Gareth Jones ruskou literaturou 18. století (Russian Literature in the 18th Century, s. 13–17), David M. Bethea souvislostmi díla A. S. Puškina a anglické literatury (Aleksandr Pushkin: From Byron to Shakespeare, s. 18–24), Richard Freeborn ruským klasickým románem (Russian Classic Novel, s. 25–28), Ellen Chances typem zbytečného člověka (The Superfluous Man in Russian Literature, 29–34), Catriona Kelly ženskou literaturou v Rusku (Women's Literature in Russia, s. 35–39), Michael O'Toole ruskou literární teorií od formalistů k Lotmanovi, Birgit Beumers po-revolučním ruským divadlem (s. 45–48), Boris Lanin experimentem a emigrací (Experiment and Emigration: Russian Literature, 1917–1953, s. 49–54), Katerina Clark socialistickým realismem v sovětské literatuře (s. 55–58), David Gillespie literaturou reagující na společenský pohyb (Thaws, Freezes, and Wakes: Russian Literature, 1953–1991) a Alla Latyninová a Martin Dewhirst tzv. ruskou postsovětskou literaturou (Russian Literature in the Post-Soviet Period, s. 64–70). Hlavní tělo slovníku se jmenuje *Writers and Works* a je věnováno biografickým a bibliograficko-literárněvědným a teoretickým úvahám. Pak následují rejstříky a poznámky o konzultantech a autorech.

Jde o dílo významné, faktograficky – až na výjimky – přesné – napsané s akribií, moderně a pružně. Současně však budiž řečeno, že úvodní tzv. eseje jsou kvalitativně nevyrovnané: nejlepší jsou práce o staroruské literatuře (v nich se prosazuje koncepce staroruské literatury jako odrazového můstku moderní literatury, méně se již chápe autochtonně jako hodnota sama o sobě včetně sporů o tzv. pravost – ostatně v době postmodernismu ne tolik důležitou – *Slova o Pluku Igorově*), naopak problematická je stať o Puškinovi a jeho sepětí s anglickou literaturou, nefunkční je podle našeho názoru práce o zbytečném člověku, stejně jako expurgovaný esej o ruské literární teorii, který neobsahuje nutnou diachronii a autochtonní kořeny a je příliš módní a zahleděný do svých koncepcí, které jsou v tomto okamžiku pro určitou komunitu přijatelné. Za spornou pokládám také stať, jejímž spoluautorkou je slavná ruská kritička Alla Latyninová. Pozitivem slovníku je přesnost a aktuálnost, diskutabilní je výběr hesel a děl. Nicméně výběr autorů a děl je spíše tradiční a zdaleka nepodchycuje nejnovější trendy: je opatrný v hodnoceních a není příliš radikální v axiologických posunech, spíše jde o historický pohled, v němž není příliš místa na časovou perspektivu ve smyslu preference současnějších autorů a děl, spoléhá

se spíše na ověřené hodnoty. Jde o uměřenou literárněhistorickou práci s všeobecněji přijatelnými hodnotami.

Také Lauerovy německé Dějiny ruské literatury od roku 1700 se přidržují klasických, prověřených hodnot, ačkoli věnují bedlivou pozornost i nejnovější postmoderní literatuře. Jejich koncepce – na rozdíl od zmíněných britských příruček, které se orientují na autorské individuality a texty, vycházejí z literárních směrů, jež jsou pro autora přijatelnou literárněhistorickou kategorií, v níž se protínají společensko-politické a poetologické faktory. Poměrně značná pozornost se věnuje politickým událostem a procesům – a nejen v nejnovější době (perestrojka a glasnost, katastrojka). Jádrem Lauerova výkladu je sledování tzv kánonu ruské literatury a jeho proměn. V této souvislosti spatřuje v posledním vývoji od 90. let 20. století výrazné změny hodnot a utváření nového kánonu, hodnotového pluralismu, současně však neopomíná ani takové zdánlivě mimoliterární události, jako byl např. Solženicynův návrat do Ruska.

Česká mutace Slovníku ruské literatury 20. století W. Kasacka zachovává základní v podstatě politologický charakter kompendia s tím, že je opatřuje někdy pozoruhodně subjektivně volenou českou bibliografií.

Osm faktorů, které mají podle našeho názoru podstatný vliv na utváření literárněhistorické koncepce ve smyslu kritérií výběru, jsme si pracovně uspořádali takto:

- 1) Estetické kritérium. Mělo by být zcela základním a určujícím, ale jednak se v zejména v populárních edicích jen těžce rozsáhleji uplatňuje, jednak zvláště v případě ruské literatury, širěji slovanských literatur, je vymezováno poněkud jinak, nebo průběžně zatlačováno dalšími faktory – dívat se na ruskou literaturu jen z hlediska estetického nelze již kvůli jejímu dlouhodobému polyfunkčnímu zatížení a také z toho hlediska, že zvláštnosti ruské literatury, zejména zvýrazněná funkce eticko-didaktická, jsou často pokládány za hlavní distinktivní znak ruské literatury jako celku a dokonce v jistém smyslu za její transformovanou estetickou hodnotu.
- 2) Kritérium vývojového poetologického impulsu. Zde se setkáváme s problémem, které autory a která díla budeme pokládat z hlediska delšího vývoje za nosné a budeme je zdůrazňovat; v případě nynějšího vývoje jde v podstatě o futurologickou extrapolaci, tedy o odhad dalšího vývoje. Stává se, že nejen literárněhistorická kompendia, ale také antologie dobové literatury mohou výborně uspět nebo naopak se mohou stát příklady naprostého selhání prognostických schopností autora nebo autorů.
- 3) Relativizační kritérium vyjadřuje hodnotovou změnu vzhledem k charakteru národní literatury a jejích vlastních hodnot: to, co by nebylo

- možné uvést jako obecně přijatelnou hodnotu, je nutné uvést vzhledem k tomuto faktoru, tedy ve vztahu k národnímu společenství: tento faktor musíme ve slovanských literaturách obecně brát vždy v úvahu.
- 4) Reprezentační kritérium nabádá k vyrovnanosti kompendia ve smyslu přiměřeného a rovnoměrného zastoupení směrů, tendencí a poetik: vychází z primárně naučného a informativního charakteru kompendia a vede k větší objektivitě tím, že pokrývá i jevy, které by jinak autor nebo autoři nebrali tak silně v úvahu.
 - 5) Komparativně vztahové kritérium vyjadřuje vztah dané literatury nebo literatur k přijímajícímu prostředí, v daném případě slovenskému nebo českému. Je třeba, aby se zohlednila popularita toho kterého autora nebo díla nebo význam překladu pro recipující národní literaturu apod.
 - 6) Národně politické kritérium vyjadřuje všeobecně přijatelné nebo dokonce morálně závazné požadavky národního společenství vůči autorům kompendia: například pohled Bělorusů, Ukrajinců apod. na vlastní národní literatury a jejich společenské začlenění je jiný než pohled ze strany, např. český nebo slovenský. Každý autor takového kompendia se s podobnými hledisky setkává při recenzním řízení a měl by je vzít s mírou v úvahu. Současně by však měl dávat jednoznačně najevo vlastní pohled a souvislosti recipujícího prostředí.
 - 7) Individuálně tendenční kritérium ukazuje na subjektivní preference, záliby a vkusy autora nebo autorů, které ovlivňují výběr literárních jevů a jejich proporce: projevilo se i v řadě slovníků vydávaných nyní pražským nakladatelstvím LIBRI, např. v Slovníku českých nebo Slovníku slovenských spisovatelů, zejména s ohledem na předpřevratové poměry (před rokem 1989), na politickou pozici spisovatelů a jejich poetiku.
 - 8) Kritérium časové perspektivy vyjadřuje proporce minulosti a současnosti: kompendia typu slovníkových příruček obvykle preferují novou literaturu: to, co je časově nejbližší, vidíme také nejzřetelněji; to však neznamená, že hodnotově přesně, spíše naopak; to, co je vzdálenější, vidíme jen v obrysech. Kompendia se v úloze tohoto faktoru výrazně liší.

Víceaspektové potíže vznikající při koncipování kompendia slovníkového typu budeme výběrově demonstrovat na českém Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů (2001). Vzhledem k nepokryté osobnímu vztahu autora k tomuto slovníku je nutno brát tyto poznámky jako povýtce subjektivní.

Psaní literárních slovníků je primárně řemeslo, nikoli úkol estetický nebo etický. Je dobře se poradit, ale pak si již nedat do věci mluvit – kromě

oponentů ovšem – , důležitá je homogenita a důslednost. Řada lidí chce ovlivnit, kdo se ve slovníku ocitne, a to s odůvodněním, že je to důležitý člen nějakého spolku, svazu či obce spisovatelů, sekretář, významný kritik starší generace apod. Řada slovníků tak budí i jiné než literární emoce. Takové hlasy se objevily i v případě Slovníku polských spisovatelů (2000), tak zejména Slovníku slovenských spisovatelů i Slovníku českých spisovatelů: buď se tu uvádějí pro někoho nepřijatelná jména, jinde se zase alespoň trochu „kádruje“ a výběrově volí podle zřetelného neliterárního klíče.

Ještě větší problémy mohou nastat u slovníků, které obsahují více národních literatur: který autor patří do skotské, anglické či irské literatury? A ještě obtížnější případ: kolik je ve slovníku bulharských a kolik makedonských spisovatelů a kteří jsou kteří? Existuje vůbec bosensko-hercegovská literatura? A jak je možné, že slovinská literatura je zařazena do Slovníku balkánských spisovatelů?

Například právě Slovník balkánských spisovatelů (2000, red. I. Dorovský, který byl iniciátorem trojitého projektu Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity v Brně, jehož pracovníci postupně sestavili Slovník polských, balkánských a nakonec ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů), který zahrnoval albánskou, bosenskohercegovskou, bulharskou, chorvatskou, makedonskou, slovinskou, srbskou a černohorskou literaturu, ukázal na potíže spojené národně politickým kritériem. První výtky se objevila v souvislosti s tím, že tu chybí rumunská literatura – té byl pak věnován samostatný svazek.¹⁰² Patří slovinská literatura do literatur Balkánu? Někteří Slovinci si myslí, že nikoliv. Patří však cele do střední Evropy, nezanechalo zde soužití s balkánskými národy v královské a titovské Jugoslávii nějaké stopy? A kdyby: lze vůbec napsat Slovník spisovatelů střední Evropy? Koho bychom tam pak zařadili? Lze ovšem napsat výlučně Slovník slovinské literatury, ale to se dnes z finančních důvodů nevyplácí. Kdysi slovinská literatura vyšla v souboru Slovník jugoslávských spisovatelů, takže bychom mohli třeba napsat Slovník jihoslovanských spisovatelů (spisovatelé píšící všemi jihoslovanskými jazyky, tam by ovšem nebyly balkánské literatury neslovanské), ale adjektivum jihoslovanský se u nás snadno kontaminuje s „jugoslávský“ (fungovalo svého času i jako méně frekventované synonymum) – a budí dojem, že tam nebude bulharská literatura a nebudou spokojeni Bulhaři. Němci jsou na tom lépe: „jugoslawisch“ kontra „südslawisch“.

My sami patříme k Západu již latinským ritem a dnešním stavem i usilováním, ale v minulosti to bývalo různé: od byzantské mise Konstantina

102 Slovník rumunských spisovatelů. Pod vedením L. Valentové zpracovali V. Ciobanu, V. Gârnet a J. Našinec. Texty moldavských autorů přeložil J. Našinec. Praha 2001.

a Metoděje po druhou polovinu 20. století. Jsme západní, střední nebo východní Evropa? Geografové mají svou odpověď, politici také svou a po každé jinou, literáti také svou.

Specifikem *Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů* bylo zapojení ruské literatury do širšího kontextu; to však přinášelo další problémy. Právě u východních Slovanů je sporné, co patří ke které literatuře: v minulosti se od Kyjevské Rusi vytvářela linie směřující k Rusku a ruskému písemnictví, k této literatuře 11.–13. století se hlásí Ukrajinci i Bělorusové a řada autorů tehdejších i pozdějších je tzv. dvojdomých i vícedomých (např. Simeon Polockij patří ke všem třem literaturám, k Francisku Skarynovi-Skorynovi, jehož překlad Bivlija ruska pokládáný za počátek běloruské literatury vyšel roku v Praze v letech 1517–1519 ještě před Lutherovým překladem Bible, se hlásí nejen Bělorusové, ale i Ukrajinci). Sám jsem zastáncem toho, že šlo o společný východoslovanský základ, tedy že tato díla patří všem budoucím národním literaturám, ale byl bych velmi skeptický k názoru, že Ukrajinci – stejně jako Rusové nebo Češi – existují jako národ od 6. století, nebo že Slované jsou již svým pojmenováním (jiný výraz pro „Slované“, ale Novgorod obývali Slované, na jihu žijí Slovinci, takže taková práva má leckdo, je to zjevně metonymické totum pro parte) zjevně nejstarší slovanský národ – to je ahistorické. Stejně tak není vhodné mluvit místo o staroslověněštině třeba o starobulharštině (samo pojmenování Bulharů je původně označením turkotatarského kmene, kterýžto název přejali pak Slované, jež se na tomto teritoriu usadili; viz názvy Bohemia – Čechy, různá označení pro Romy včetně francouzského apod.). Češi opatrně a tradičně pokládají Konstantina a Metoděje za byzantské Řeky, kteří ovládali řadu jazyků včetně jihoslovanských dialektů, někteří Bulhaři je však pokládají za Bulhary a Makedonci za Makedonce.

U východních Slovanů je dokladem těchto složitostí samo slovo „ruskij“ nebo „rossijskij“, jejichž význam se v průběhu staletí posouval: původně to bylo – jak známo – ugrofinské označení vikingů, varjagů (wæering), tedy, chcete-li, Normanů, a byl spjat s označením kyjevských knížecích družin (v Nestorově letopisu jsou členové kyjevské delegace při mírových jednáních s Byzantinci označovány skandinávskými jmény, která byla i jmény prvních historicky nedoložených i doložených kyjevských knížat – Rjurik – Rurik, Vladimir – Waldemar, Olga – Helga, Igor – Ingvar), později byl tento název spjat s východními Slovany vůbec, užíval se běžně na území dnešní Ukrajiny, dále samotní Ukrajinci (Gogol) označovali toto území zcela neutrálně jako Malorusko, teprve později se ujalo původně jen teritoriální označení „Ukrajina“ („okrajina“, tedy okraj, periferie, ale také kraj, tj. území) ve významu etnickém a národním.

Ještě složitější je to s problémem, jak sepnout literaturu domácí, oficiální, později sovětskou, s emigrantskou či exulantskou nebo literaturou diaspory. Podívejme se jen na Bělorusko: řada autorů patří současně k běloruské a polské nebo běloruské a ruské či ukrajinské literatuře, neboť píše více jazyky – mluvíme o biliterárních nebo polyliterárních autorech (naopak dvoudomí nebo vícedomí autoři píšou jedním jazykem, ale jsou z různých důvodů pokládáni za součást dvou nebo více literatur). Na této literatuře se také podepsal vývoj areálu: vzniká v 19. století, definitivně v rámci tzv. obrození na počátku 20. století, za prvních let sovětské vlády se bělorusizace podporovala, pak se většina inteligence ocitla na popravištích nebo ve vyhnanství. Někteří Bělorusové se po pádu Polska na podzim 1939 účastnili se Sovětskou armádou obsazování tzv. západní Bělorusi, jiní byli kulturně a politicky aktivní za německé okupace nebo za války pracovali na území Protektorátu Čechy a Morava, odešli pak do Německa a studovali v Mnichově, jiní se vrátili do SSSR a zázrakem přežili; dnes existuje v Bělorusku silná i literární opozice, ve Vilniusu (Vilna) se vydávají nekonformní časopisy středoevropské a evropské orientace, píše se i jiným pravopisem (je to však stále cyrilice, pokusy o znovuzavedení polského pravopisu neuspěly), touží po Evropě a Západě, jiní zase po unii s Ruskem. Vůbec identita běloruského národa je problémem, polská bělorusistka žijící ve švédském Lundu mluví o identitě území, samostatného státu spíše než o identitě etnické a národní – to vše by se v takovém slovníku mělo reflektovat. Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, jinými slovy východoslovanských spisovatelů, vyšel v podstatě vstřícně potřebě informace o literárním dění na teritoriu, které po rozpadu SSSR a utváření evropských struktur zůstalo poněkud ve stínu našeho edičního zájmu.

Sám zobecňující a často zpochybňovaný pojem „východoslovanští spisovatelé“ nebo „východoslovanské literatury“ je dán nejen jazykem (ruštinou, ukrajinštinou a běloruštinou, tedy východoslovanskými jazyky), ale také vzájemným vnitřním prostupováním, častým výskytem zmíněné dvojdomosti a vícedomosti nebo biliterárnosti či polyliterárnosti (jeden autor píše dvěma i více jazyky: častá je biliterárnost bělorusko-ruská, ukrajinsko-ruská, vzácnější ukrajinsko-běloruská). Neznamená to, že celek východoslovanských literatur je neprostupný (podobné vztahy mají např. ukrajinská a běloruská literatura k polské literatuře, rusky píše řada neruských a neslovanských autorů z území bývalého SSSR). Pojem „východoslovanské literatury“ – stejně jako „slovanské literatury“ - není tedy jen projevem mechanického přenášení jazykových kritérií na literární, ale také reflexí reálné blízkosti a vědomí příslušnosti a celkovosti. I když dnešní doba tíhne spíše k zdůrazňování individuality a k všelikému štěpení

na diskurzivní entity, bylo by škoda nevyužít rysujících se spojitostí, jejichž relativní kompaktnost je poměrně často dobře materiálově podložena.

V práci autoři navázali na dosavadní díla slovníkového typu, která zahrnovala stejnou nebo podobnou tematiku, ale snažili se také vytvořit vlastní model. Jeho jádrem je důraz na odborný a současně čtenářský charakter slovníku: literatura je v jejich pojetí především druhem umění, jehož ráz a směřování se několika větami pokoušejí v heslech – zejména těch rozsáhlejších – vystihnout. Souběžně s potřebou uvádět alespoň základní vydání autorových děl a elementární sekundární literaturu usilovali o vzájemné propojování hesel tak, aby v představě čtenáře vytvářela jakousi literárněhistorickou síť, tj. obrysovou představu stavu a vývoje jednotlivých národních literatur, které – jak známo – byly a jsou historicky spjaty. Slovník by tím měl nabýt implicitně srovnávacího charakteru interního (autoři a díla jedné národní literatury) i externího (autoři a díla všech tří východoslovanských literatur, spoje s evropskými a světovými literaturami).

V době různých politických, národních a kulturních disperzí, dezintegrací a delimitací autoři zdůraznili – a to jim umožnil jejich český odstup a nadhled – v jistém smyslu vývojovou celistvost zkoumaného východoslovanského areálu, jeho společné kořeny tkvící v rané a vrcholné fázi literatury Kyjevské Rusi, v dloudobém soužití (alespoň části území) v jednom státě, tj. Ruské říši, a v jazykové blízkosti a proplétání, aniž by opomíjeli fakt, že ukrajinská a běloruská literatura měly i jiná centra (v Rakousku a později v Rakousku-Uhersku, v Polsku, na Litvě apod.).

S tím je spojena další vlastnost slovníku, a to uvádět úsporně a funkčně nejen sekundární literaturu vzniklou v tom či onom národním celku (ruském, ukrajinském, běloruském) a nejen české (podle potřeby i slovenské) reflexe, ale někdy také sekundární literaturu jiné proveniencie jako nepřímý důkaz světové pozice zmíněných tří národních písemnictví s pochopitelným důrazem na anglicky a německy, příp. francouzsky psanou produkci, která je z tohoto hlediska nejdůležitější. Zpravidla se uvádějí pouze knižní publikace, výjimečně – pokud se to pokládá za funkční a účelné – i časopisecké studie. Zejména život klíčových ruských autorů je více než kdy jindy spojen s anglojazyčnými zeměmi, kde mnozí z nich žijí a pracují nebo alespoň pravidelně přednášejí, a jsou tak uváděni do běžného místního literárního kontextu a oběhu, zejména v USA, Kanadě a Velké Británii.

Pokud to bylo funkční, uváděli autoři i vztahová fakta česko-rusko-ukrajinsko-běloruská, ale nutno poznamenat, že slovník v žádném případě nesupluje ani dějiny literatury, ani studii o česko-východoslovanských literárních vztazích – na tuto literaturu je upozorněno v bibliografii.

Základním kritériem pro uznání příslušnosti toho či onoho autora k jedné ze tří zmíněných národních literatur je primárně jazyk, nikoli země, kde žije: slovník je tedy Slovníkem ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, nikoli spisovatelů Ruska, Ukrajiny a Běloruska. S tím je spojen i problém tzv. slovanské či úžeji východoslovanské emigrace, a to jednak vnitřní (Ukrajinci a Bělorusové v ruských, polských, maďarských, rakouských či českých centrech, zejména v Petrohradě, Rusové žijící na Ukrajině a v Bělorusku), jednak vnější (Ukrajinci v meziválečné Československé republice, Německu, Kanadě a USA, Bělorusové ve Velké Británii, Rusové v Československu, Polsku, Německu, bývalé královské Jugoslávii, Francii, Británii a USA; zejména ruská emigrace se vyskytuje v několika vzájemně diferencovaných vlnách, tj. po Říjnové revoluci, jednotlivě i na konci 20. let a ve 30. letech, později od 60. let a zejména v 70. letech, nově v 90. letech – příčiny byly většinou politické a ideologické, později také ekonomické). Krakovský rusista Lucjan Suchanek prosazuje (poprvé oficiálně na kongresu slavistů v místě svého působiště v roce 1998) „emigrantologii“ jako samostatnou vědní disciplínu vznikající na průsečíku lingvistiky, literární vědy, ale také sociologie, politologie, psychologie apod. S tím je spojena také takřka věčná otázka o vztahu filologických a sociálních věd, která se nyní znovu s plnou silou nastolila na mezinárodních kongresech slavistů v Bratislavě a Krakově v letech 1993 a 1998 (dále už jen výjimečně) a na kongresech ICCEES (International Council for Central and East European Studies) v Harrogate, Varšavě, Tampere, Berlíně a Stockholmu v letech 1990, 1995, 2000, 2005, 2010 a která se řeší i u nás v týmových projektech. Ať tak či onak – je zřejmé, že pro slovanský svět jsou život a tvorba emigrace významné a příznačné, neboť reflektují mimoliterární situaci a podmínky existence jednotlivých národních literatur.

Vzhledem k složitým poměrům v Rusku, na Ukrajině a v Bělorusku se autoři snažili – pokud to bylo funkční – uvádět politické pozadí národních literatur a základní informace zejména o současném literárním životě a dominantních směrech vývoje (jednak v úvodním přehledovém textu, jednak v dílčích heslech). To se týkalo zejména tzv. postmodernismu a jeho východoslovanských projevů v míře únosné pro příručku tohoto typu.

Zejména v případě Ukrajiny a Běloruska museli řešit problém podoby uváděných místních jmen, která mají často několikerou formu, např. ruskou, běloruskou, ukrajinskou, polskou, litevskou apod. (např. Wilno, Vil'no, Vil'na, Vilnius; Lwów, L'vov, L'viv), což je na takovém národnostně a nábožensky smíšeném a historicky proměnlivém teritoriu pochopitelné. Přidržovali se zatím převažujícího českého úzu a uživatelské frekvence,

ale snažili se někdy – pokud to bylo funkční, neodporovalo to historické pravdě a nevedlo to k faktickému znejasnění – uvádět také varianty, které jsou na tomto území oficiální nyní (Kyjiv, Char'kiv, L'viv, Polack aj.).

Závažným problémem jsou vnitřní a vnější proporce slovníku, tj. vnitřní struktura v rámci jednotlivých národních literatur, tj. kdo má být uveden, kdo nikoli, proč, v jakém kvantitativním poměru mají být autoři domácí, emigrace, příslušníci národnostní menšiny v jiné zemi, např. běloruská literatura v oblasti Belastoku (Białystoku), Vilna (Vilnius) apod., a vzájemný kvantitativní poměr všech tří národních literatur. Zde se autoři snažili o kompromis mezi estetickým a poetologickým hlediskem, tj. mezi tím, jaký vnitřně literární význam ty nebo ony jevy mají pro širší světový literární kontext, a vnitřními hodnotami dané národní literatury a jejími prioritami a vývojovými specifiky; některé jevy by nesnesly světová měřítká, ale v rámci dané literatury představují nepominutelnou hodnotu, bez níž nelze vývoj této literatury vyložit (faktor relativizační).¹⁰³

Jako obecnou zásadu ve vztahu česko-ruském chci hájit tezi, že náš český (či poněkud spekulativně český, moravský a slezský¹⁰⁴) pohled na ruskou literaturu dnes není zásadně odlišný od našeho nazírání před rokem 1989: to sice bylo pod silným ideologickým tlakem, ale v zásadě ani tehdy zcela nezmizel tradiční věcný a střízlivý pohled na ruské věci obecně a ruskou literaturu zvláště. Tuto tezi by dnes nehájil každý, ale když pohlédneme na stránky rusistických a slavistických periodiok, sborníků a knih v určitých obdobích kvalitativního vzestupu, tj. v druhé polovině 60. let¹⁰⁵ a v 80. letech¹⁰⁶, zjistíme sice určitý posun strategie, ale jistá kvalita – nehledě na výkyvy – tu zůstává. Je zřejmé, že jakási relativní nezávislost úsudku se zachovala především ve studiích o starších vývojových fázích ruské literatury včetně klasického období a tzv. „zlatého věku“ a v teorii (například brněnská rusistika tradičně tíhla ke komparatistice a genologii). Zde tísněná ediční aktivita (zejména Odeonu, v 80. letech i Lidového nakladatelství) často předstihla oficiální rusistická periodika, nemluvě o oslavných sbornících, i když i tu se najdou stati věcné a střízlivé.

103 V části textu jsme využili našich úvodních partií ze Slovníku ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů, Praha 2001, s. 7 n.

104 Viz naši studii *Existuje moravská literárněvědná rusistika a ukrajinistika?* In: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Matices moravská, Brno 2001, s. 153–172.

105 Česká literární věda – slavistika v období Pražského jara (1967–1969). Bibliografie. Přípravila A. Vachoušková s kolektivem spolupracovníků. Předmluva J. Bečka. *Práce Slovanského ústavu AV ČR, Nová řada*, sv. 4, Slovanský ústav AV ČR, Praha 1998, 382 s. Viz naši recenzi in: *Slavia* 1999, č. 1, roč. 68, s. 138–140.

106 Viz náš výběr *Spálená křídla. Malý průvodce po české recepci ruské prózy 70. a 80. let 20. století*. Brno 1998.

Oficiální česká rusistika před rokem 1989 se nemohla oficiálně zabývat tzv. emigrantskou a samizdatovou literaturou, nicméně vědělo se o ní, četla se. Oficiální koncepce ruské literatury byla – nebo musela být – před rokem 1989 „děravá“, ale neuchyloval bych se ke krajnímu odmítání tradičně uznávaných hodnot: v literárněhistorických koncepcích tak vedle sebe mohou být Michail Šolochov, Michail Bulgakov, Ivan Bunin či Vladimir Nabokov.

Další důvod k zjevné koncepční diskontinuitě je vnitřně literární: spočívá v jednostranné akcentaci modernistických, postmodernistických a obecně nonkonformních proudů a zatlačování tradičnější realistické poetiky jako méně umělecké. I tento pohled je zcela legitimní, ale stejně legitimní je zcela se s ním neztotožnit, dát větší průchod hodnotové pluralitě uměleckých typů a poetik. Takto byl také koncipován Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů.

Berme tuto sdílenou zkušenost s psaním jednoho slovníkového kompendia na pozadí jiných příruček a koncepcí jako příklad jednoho možného pohledu na složitou problematiku, i když to jistě není příklad obecně přijatelný. V každém případě se však v koncepci tohoto slovníku zračila různá kritéria a různé faktory, které jsme uvedli v teoretičtějším počátku našeho příspěvku a které je nutné tak či onak respektovat nebo k nim v různé míře přihlížet.